

МОТИВАЦІЙНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ ОСОБИСТІСНОЇ САМОРЕГУЛЯЦІЇ

Пенькова О.І. Мотиваційна обумовленість особистісної саморегуляції. У статті аналізується проблема становлення та розвитку особистості як саморегулюючої системи та як суб'єкта самоактивності. Констатується, що вміння критично оцінювати себе, довільно спрямовувати і перебудовувати власні вчинки, прагнення до дотримання соціально цінних і особистісно значущих норм – це вияви саморегуляції поведінки. Вони переконливо свідчать, що поза розвитком даної якості неможливий процес становлення творчої, соціально відповідальної особистості із критичним ставленням до оточуючого середовища, усвідомленням свого місця і ролі серед інших. Доведено що саморегуляція може здійснюватися за умови, якщо особистість, крім здатності адекватно відображати й моделювати наявну ситуацію, має змогу перетворювати власну активність (зовнішню і внутрішню) відповідно до моделі передбачуваної ситуації.

Ключові слова: особистість, цінності, свідомість, самосвідомість, самореалізація, поведінка, мотиви.

Пенькова Е.И. Мотивационная обусловленность личностной саморегуляции. В статье анализируется проблема становления и развития личности как саморегулирующей системы и как субъекта самоактивности. Констатируется, что умение критически оценивать себя, произвольно руководить и перестраивать личные поступки, стремление к соблюдению социально ценных и личностно значимых норм – это проявления саморегуляции поведения. Они убедительно свидетельствуют, что вне развития данного качества невозможен процесс становления творческой, социально ответственной личности с критическим отношением к окружающей среде, осознанием своего места и роли среди других. Доказано,

что самореализация может осуществляться при условии, если личность, кроме способности адекватно отражать и моделировать наличную ситуацию, имеет возможность превращать собственную активность (внешнюю и внутреннюю) в соответствии с моделью предполагаемой ситуации.

Ключевые слова: личность, ценности, сознание, самосознание, самореализация, поведение, мотивы.

Постановка проблеми. Самореалізація особистості – складне, ідеальне утворення, яке організоване у відповідну структуру за ступенем важливості, актуальності, необхідності у даний період життя індивіда. У процесі розвитку свідомості і самосвідомості особистість формує, розвиває, удосконалює свою діяльнісну сутність відносно себе через вплив на середовище і навпаки. Багатоаспектність питання передбачає дослідження даного феномену з точки зору системоконлексного підходу, у контексті якого важливо з'ясувати вплив мотиваційних структур на процес самореалізації особистості.

Аналіз останніх публікацій. Незважаючи на численні теоретичні та експериментальні дослідження, проблема мотиваційної обумовленості процесу саморегуляції особистості не втрачає актуальності і практичної значущості. Про це свідчить неабияка кількість праць вітчизняних та зарубіжних дослідників (М.Й. Боришевський [2], Г.С. Костюк [5], С.Д. Максименко [6], Л.О. Музика [8], О.І. Пенькова [10], Л.З. Сердюк [12]. В зарубіжній психології дане питання вивчали: Р. Бернс [1], У. Джемс [4], А. Маслоу [7], Г. Олпорт [9], К. Роджерс [11] та інші.

Теоретичний аналіз психологічних досліджень розкриває питання становлення та розвитку особистості як саморегулюючої системи та як суб'єкта самоактивності. Уміння критично оцінювати себе, довільно спрямовувати і перебудовувати власні вчинки, прагнення до дотримання соціально цінних і особистісно значущих норм – це вияви саморегуляції поведінки. Вони переконливо свідчать, що поза розвитком даної якості неможливий процес становлення творчої, соціально відповідальної

особистості із критичним ставленням до оточуючого середовища, усвідомлення свого місця і ролі серед інших.

Відмінною особливістю самореалізації – є мотивація утвердження себе як активно діючого серед інших в суспільстві суб'єкта розвитку. При цьому самореалізація у реальному житті як об'єктивно обов'язковий компонент процесу розвитку в усіх випадках передбачає цілеспрямованість презентації людиною себе соціуму. Але найбільш важливу роль відіграє та обставина, що в процесі самореалізації здійснюється потреба індивіда реалізовувати себе в своєму особистому, індивідуальному творчому житті, в реальному значущому для нього досягненні і потребі прийняття його досягнень іншими, суспільством як реально соціально значущого, потреба приймати участь у відтворенні соціального через презентацію йому свого Я.

Мета: здійснити аналіз мотиваційних складових процесу самореалізації особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до викладеної теоретико-методологічної інтерпретації було виокремлено мотиваційні складові процесу самореалізації особистості: інформація про власну цінність, оволодіння власним внутрішнім світом; рефлексія; самооцінка; самовдосконалення особистості. Функція, що детермінує роль перерахованих утворень у процесах саморегулювання, визначається їх взаємодією з оцінними ставленнями до інших людей. Завдяки цьому процес самореалізації є детермінованим не тільки тими внутрішніми утвореннями, які в інтегрованій формі становлять структуру самосвідомості особистості, а й реальним досвідом спілкування, взаємодії з навколишнім середовищем, у процесі яких дані утворення постійно піддаються соціальній апробації.

Інформація про власну цінність, оволодіння власним внутрішнім світом. Цінність категорії суб'єкта полягає в деяких основних аспектах. По-перше, категорія суб'єкта дозволяє вивчати людину цілісно, по-друге, вона об'єднує окремі аспекти вивчення індивідуальності в єдину інтегративну структуру, по-третє, вона дозволяє вивчати поведінку, діяльність, свідомість

як опосередковані внутрішнім світом людини, її суб'єктивними виборами і перевагами, її активним втручанням в побудову моделі цього світу.

Усвідомлення і прийняття власної значущості відбувається завдяки проєкції Я на іншу цінність, порівняння з нею і інтеграцію результату цього порівняння з Я. Цінність, з якою відбувається порівняння, називається засобом самореалізації. Цінність Я як предмет самореалізації особистості відноситься до так званих суб'єктивних цінностей або цінностей свідомості.

Сутність цінності Я полягає у здатності людини оволодівати власним внутрішнім світом шляхом його структурування за критерієм значущості і залежності від можливостей середовища, які вона надає для апробації ступеня даної цінності. Самореалізуючись, особистість намагається підвищувати рівень домагань в залежності від рівня її реальних досягнень. Самореалізація є та цінність, що характеризує життєву спрямованість на досягнення вершин у різних сферах буття. Вона має забезпечувати розв'язання життєвих завдань, а саме: 1) погодження особистісних потреб, здібностей з вимогами діяльності (середовища); 2) побудова життя відповідно до власних цілей і цінностей; 3) постійне прагнення до досконалості через протиріччя. Досконала особистість починає керуватись не власними психічними якостями, а, виходячи зі свого ставлення до життя, яке визначається її цінностями та метою.

Розглядаючи образ Я з позиції соціальних настановлень, яка передбачає три взаємопов'язаних компоненти: когнітивний (знання про себе, свої можливості, Я-концепцію); емоційно-оцінний (самооцінка можливостей, прийняття чи неприйняття себе); поведінковий (готовність і здатність діяти заради мети), ми вважаємо, що у процесі самореалізації особистість актуалізує лише ті цінності, які відіграють у її житті важливу роль. Саме завдяки цьому вона формує індивідуальну систему ціннісних орієнтацій, від яких залежить динаміка її самореалізації. На базі ціннісних орієнтацій формується мотивація особистості, на яку позитивно впливає наявність вибору і свобода його здійснення. Індивід завжди мотивований і здійснює

вибір між альтернативними формами поведінки. Також на даний вибір впливають цінності самореалізації, які відображають внутрішню потребу людини до самозмін. Можна говорити, що цінності є підставою для самовдосконалення і факторами саморегуляції особистості. В той же час, ціннісний компонент може обмежувати життєві домагання, якщо це необхідно для реалізації найбільш значущих для особистості життєвих цілей.

Рефлексія. Аналіз психологічних досліджень свідчить, що рефлексія посідає одне з чільних місць у формуванні уявлень людини про себе і світ загалом. У віковому аспекті розвиток рефлексії починається з молодшого шкільного віку, коли у дитини формується рефлексія власних навчальних дій. У підлітковому віці механізми рефлексії функціонують не лише у сфері пізнавальної діяльності, але й у особистісній – у сфері почуттів, стосунків, моральних аспектів поведінки. Рефлексія в юнацькому та дорослому віці пов'язана із самооцінкою, формуванням цілісного Я-образу, осмисленням життєвого досвіду та формуванням життєвої перспективи. Л.С. Виготський зазначав, що наприкінці підліткового віку значно збільшується особистісний компонент в осмисленні життя, тому рефлексія в кінці підліткового періоду є основним інструментом формування світогляду, на відміну від більш ранніх періодів розвитку, коли формування світогляду більшою мірою залежить від впливу зовнішніх чинників [3].

Рефлексивна культура особистості – здатність до адекватного самопізнання і самооцінки, до вольової саморегуляції, самовдосконалення і самоактуалізації власної особистості, почуття власної гідності тощо. Завдяки рефлексії психологічні цінності переміщуються в центр свідомості особистості, закріплюються, стають стійкими, значущими, дієвими мотивами творчої діяльності. Мотиваційні механізми здійснюють відповідний вплив на рефлексію особистості у зв'язку з їх безпосереднім залученням в регуляцію життєдіяльності, яка детермінована внутрішніми та зовнішніми впливами. На основі мотивів, якими керується людина, можна робити висновок про ступінь її самореалізації. Рефлексія існує не лише у свідомості, але виступає як її

важливий механізм. Адже без аналізу рефлексивних процесів неможливе розуміння таких важливих якостей людської психіки як свідомість та самосвідомість; рефлексивність забезпечує ефективну адаптацію особистості до оточуючого середовища.

Самооцінка. Розвиток самооцінки пов'язаний зі здатністю особистості адекватно сприймати себе і навколишній світ, вміти адаптуватися у незвичних ситуаціях, швидко розв'язувати відповідальні завдання.

Розгляд самопізнання, як процесу, дозволяє простежити його внутрішні складові, емоційно-ціннісне ставлення до себе і саморегуляцію, що загалом впливає на детермінацію поведінки. Самопізнання у психічній діяльності особистості виступає як особливо складний процес опосередкованого пізнання себе, розгорнений у часі. Він необхідно поєднаний з різноманітними переживаннями, які надалі також узагальнюються в емоційно-ціннісне ставлення особистості до себе. Узагальнені результати пізнання себе і емоційно-ціннісного ставлення до себе закріплюються у відповідну самооцінку, яка включається в регуляцію поведінки особистості як один із визначальних моментів. Самооцінка виступає як результат розвитку самоствавлення і самопізнання, як єдність знання людиною самої себе і ставлення до себе, як відповідний вид або рівень розвитку самоствавлення. Вона являє собою особливе утворення, яке є результатом розвитку самоствавлення і роботи самопізнання, але в той же час вона не зводиться до жодного з цих компонентів.

Психологічна наука виокремлює різні види самооцінок. При адекватній самооцінці суб'єкт правильно співвідносить свої можливості і здібності, ставиться до себе досить критично, намагається реально оцінювати свої невдачі і успіхи, ставить перед собою реальні завдання.

У людини з неадекватно завищеною самооцінкою виникає неправильне уявлення про себе, ідеалізований образ своєї особистості і можливостей, власної цінності для оточуючих, для спільної справи. У таких випадках людина здатна ігнорувати невдачі заради звичної високої оцінки самої себе,

своїх вчинків і справ. Невдачі вона розглядає як наслідок несприятливих обставин, які ніяким чином не залежать від власних дій. Проблема розвитку самооцінки традиційно співвідноситься з такими факторами як спілкування з оточуючими і власна активність індивіда.

Основна функція самооцінки у психічному житті особистості полягає в тому, що вона виступає необхідною умовою, основним внутрішнім важелем самореалізації поведінки і діяльності. Через включення самооцінки в структуру мотивації діяльності особистість здійснює безперервне співвідношення своїх можливостей, внутрішніх психологічних резервів з метою і засобами діяльності. Вища форма саморегуляції на основі самооцінки полягає у творчому ставленні до власної особистості – у бажанні змінити, удосконалити себе.

Самовдосконалення особистості. Самовдосконалення – одна з найвищих потреб особистості, яка спрямована не лише на реалізацію людиною своїх сил і здібностей, а на постійне зростання своїх можливостей, на покращення якості власної діяльності. Це – процес, в результаті якого відбувається системна трансформація індивіда.

Самовдосконалення особистості включає в себе наступні компоненти: когнітивний, мотиваційний і конативний. Когнітивний компонент – це система засвоєних особистістю на рівні переконань моральних понять, правил, оцінок, норм, цінностей. Мотиваційний – пов'язаний з усвідомленням людиною свого місця в суспільстві, обов'язком і почуттям відповідальності перед ними за свої дії і вчинки, виробленням власної соціальної позиції, оволодінням певною соціальною роллю, знанням соціальних норм. Мотиви санкціонують вибір і реалізацію конкретного напрямку поведінки та діяльності. Конативний компонент – сукупність узагальнених прийомів пізнавальної діяльності, а саме: прийоми оцінного аналізу ситуацій і явищ, а також прийоми вибору способів впливу на ситуацію з метою перетворення її в бажану. Кожен з цих компонентів виконує специфічну психологічну функцію. За допомогою когнітивного

компоненту здійснюється використання наукових знань (зафіксованого в них соціального досвіду) для з'ясування ціннісного значення моральних ситуацій і явищ. Такий прийом дозволяє особистості, не вступаючи в протиріччя з суспільними вимогами, поєднати особистісну і соціальну мету в конкретній ситуації, скорегувати власні наміри відповідно до змісту суспільних цінностей і норм. При цьому психічна діяльність особистості сприяє формуванню власного ставлення до засвоєваних моральних цінностей і норм. Самовдосконалення особистості вимагає високого рівня розвитку мотивації, коли науковим знанням надається ціннісний, особистісний сенс. Виконання цієї діяльності може спиратися на науковий або буденний світогляд, який базується на емоціях, що недостатньо контролюються свідомістю.

Науковий світогляд сприяє накопиченню позитивного досвіду засвоєння наукових знань не лише в пізнавальній, а й у емоційній і регулюючій функціях, що сприяє побудові стійкої життєвої позиції, яка спирається на моральні цінності і норми. Утворення переконань пов'язане з формуванням у особистості оцінного ставлення до засвоєваних знань (понять, оцінок, норм, форм поведінки), які здатні викликати намір використовувати їх як регулятори власної свідомості і поведінки. В залежності від того, як особистість уявляє мету використання засвоєваних знань – набути за їх допомогою якихось життєвих дивідендів, зробити доцільною зовнішню поведінку або ж скорегувати зміст внутрішніх принципів поведінки – наданий знанням особистісний підтекст буде характеризуватись прагматичною або світоглядною спрямованістю. Усвідомлення мотивів, які сприяють засвоєнню наукових знань, визначає доцільність дій з цими знаннями, їх застосування за наявності зовнішньої (прагматичної) мотивації обмежене виконанням лише пізнавальної функції. Механізм же внутрішньої мотивації зумовлює включення наукових знань до складу оцінної і регулюючої функцій. Проте ступінь готовності керуватися ними буде неоднаковим. В першому випадку моральні знання засвоюються

на рівні особистісних норм. Готовність керуватися ними обмежується ситуаціями, в яких, спираючись на принцип доцільності, важливо регулювати насамперед зовнішню поведінку, в той час, коли внутрішнє оцінне ставлення особистості до ситуації може бути іншим. В другому випадку знання засвоюються на рівні особистісних моральних цінностей. Готовність керуватися ними стає внутрішнім принципом, зумовлюючи перенесення цих знань на нові ситуації. Вважається, що психологічним механізмом створення і функціонування переконань є формування соціальної настанови, що виражає ставлення особистості до моральних характеристик: цінностей, норм, оцінок, потреб.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Цілісний аналіз мотиваційних складових процесу самореалізації особистості підтвердив актуальність дослідження. Відповідно до викладеної теоретико-методологічної інтерпретації розглянутого явища було виокремлено складові процесу самореалізації особистості: інформація про власну цінність, оволодіння власним внутрішнім світом; рефлексія; самооцінка; самовдосконалення особистості. Функція, що детермінує роль перерахованих мотиваційних утворень у процесах саморегулювання, визначається їх взаємодією з оцінними ставленнями до інших людей. Завдяки цьому процес самореалізації є детермінованим не тільки тими внутрішніми утвореннями, які в інтегрованій формі становлять структуру самосвідомості, а й реальним досвідом спілкування, взаємодії з навколишнім середовищем, у процесі яких дані утворення постійно піддаються соціальній апробації.

Перспективи подальших досліджень даного напрямку мають на меті пошук більш докладного вивчення мотиваційної спрямованості самореалізації особистості; здійснення системного аналізу даного феномену і його структурних складових.

Список використаних джерел

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание . М.: Прогресс, 1986.

2. Боришевський М.Й. Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності: монографія . К.: Академвидав, 2010. 416 с.
3. Выготский Л.С. Сознание как проблема психологии поведения. *Собр. соч.*: в 6 т. М.: Педагогика, 1982. Т.1. С. 50-52.
4. Джемс У. Личность. Психология самосознания: Хрестоматия. Самара: БАХРАХ, 2000. С. 7-44.
5. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Під ред. Л.М. Проколієнко. К.: Рад. шк., 1989. 608 с.
6. Максименко С.Д. Структура особистості: теоретико-методологічний аспект дослідження. *Наукові записки Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України* / За ред. С.Д. Максименка. Нора-прінт, 2004. Вип. 24. С. 3-15.
7. Маслоу А. Мотивация и личность. СПб.: Питер, 2008. 352 с.
8. Музика О.Л. Особистісно-ціннісна взаємодія як чинник розвитку педагогічної обдарованості. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том VI: Психологія обдарованості. Київ-Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. Вип. 13. С. 6-19.*
9. Олпорт Г. Становление личности: *избранные труды* / Под ред. Д.А. Леонтьева. М.: Смысл, 2002. 462 с.
10. Пенькова О.І. Проблема саморегуляції особистості: ціннісний аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. Том 1. 2016. Вип. 2. С. 114-119.
11. Роджерс К. Вчитися бути вільним. Гуманістична психологія: Антологія в 3-х т. / За ред. Р. Трача і Г. Балла. Т. 1. К., 2001.
12. Сердюк Л. З. Психологія мотивації учіння майбутніх фахівців: системо-синергетичний підхід: монографія. К.: Університет «Україна», 2012. 323 с.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Berns R. Razvitie Ja-koncepcii i vospitanie . М.: Progress, 1986.

2. Borishevskij M.J. Doroga do sebe: Vid osnov sub'ektnosti do vershin duhovnosti: monografija . K.: Akademvidav, 2010. 416 s.
3. Vygotskij L.S. Soznanie kak problema psihologii povedenija. Sobr. soch.: v 6 t. M.: Pedagogika, 1982. T.1. S. 50-52.
4. Dzhems U. Lichnost'. Psihologija samosoznanija: Hrestomatija. Samara: BAHRAH, 2000. S. 7-44.
5. Kostjuk G.S. Navchal'no-vihovnij process i psihichnij rozvitok osobistosti / Pid red. L.M. Prokolienko. K.: Rad. shk., 1989. 608 s.
6. Maksimenko S.D. Struktura osobistosti: teoretiko-metodologichnij aspekt doslidzhennja. Naukovi zapiski Institutu psihologii imeni G.S. Kostjuka APN Ukraïni / Za red. S.D. Maksimenka. Nora-print, 2004. Vip. 24. S. 3-15.
7. Maslou A. Motivacija i lichnost'. SPb.: Piter, 2008. 352 s.
8. Muzika O.L. Osobistisno-cinnisna vzaemodija jak chinnik rozvitku pedagogichnoï obdarovanosti. Aktual'ni problemi psihologii: zb. nauk. prac' Institutu psihologii imeni G.S. Kostjuka NAPN Ukraïni. Tom VI: Psihologija obdarovanosti. Kïiv-Zhitomir: Vid-vo ZhDU im. I. Franka, 2017. Vip. 13. S. 6-19.
9. Olport G. Stanovlenie lichnosti: izbrannye trudy / Pod red. D.A. Leont'eva. M.: Smysl, 2002. 462 s.
10. Pen'kova O.I. Problema samoreguljacii osobistosti: cinnisnij aspekt. Naukovij visnik Hersons'kogo derzhavnogo universitetu. Serija «Psihologichni nauki». Tom 1. 2016. Vip. 2. S. 114-119.
11. Rodzhers K. Vchitisja buti vil'nim. Gumanistichna psihologija: Antologija v Z-h t. / Za red. R. Tracha i G. Balla. T. 1. K., 2001.
12. Serdjuk L. Z. Psihologija motivacii uchinnja majbutnih fahivciv: sistemo-sinergetichnij pidhid: monografija. K.: Universitet «Ukraïna», 2012. 323 s.

Penkova O.I. Motivational conditions of personal self-regulation.

The article analyzes formation and development of a person as a self-regulated system and as an actor of self-activity. It is stated that the ability to evaluate critically oneself, to direct arbitrarily and restructure one's own actions,

the desire to comply with socially valuable and personally significant norms are manifestations of behavioral self-regulation. The article justifies convincingly that without such developed personal trait, a person cannot become creative, socially responsible with a critical attitude to own environment and awareness on own place and role among other people. The performed research has proven that self-realization can take place under the condition when a person, besides his/her ability to reflect adequately and to model a current situation, is able to transform his/her activities (external and internal) in accordance with the created model.

Keywords: personality, values, consciousness, self-consciousness, self-realization, behavior, motives.